

ISSN 0027-8084
УДК 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIX/1-4

БЕОГРАД
2008

М.Ш.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXIX

Св. 1–4 (2008)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

Приступ српским речима <i>он</i> и <i>неко</i> усклађен с актуелним теоријским виђењима (МИЛКА ИВИЋ)	3
Велико слово „из поштовања“ (МИЛАН ШИПКА)	5
Творба, значење и дефлекција именица на <i>-истī(a)</i> (МИЛАН ШИПКА)	19
О проблемима превођења неких лексичких јединица из области православне духовности са руског на српски језик (РУЖИЦА БАЈИЋ)	35
О неким поступцима лексикографске обраде твореница (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ)	43
О принципима за израду речника колокација у српском језику (ГОРДАНА ШТРБАЦ)	53
О облицима глагола <i>(-)бд(ј)еји</i> и <i>снабд(ј)еји</i> (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	69
<i>Бесјослен</i> или <i>незайослен</i> (МИРЈАНА ГОЧАНИН – ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК)	81

П р и к а з и

Милка Ивић, <i>Лингвистички огледи</i> , Треће, допуњено издање (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	87
В. П. Гудков, <i>Исследование частных вопросов истории славянских языков</i> (МОТОКИ НОМАЋИ)	91
<i>Зборник Мајнице српске за славистику 71–72</i> (МАРИЈА МИЛОСАВЉЕВИЋ)	95
Нова истраживања језичке слике стварности (СРЕТО ТАНАСИЋ)	101

Ново о творби именица у српском језику (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ).....	105
Милан Шипка, <i>Култура говора</i> (МАРИНА НИКОЛИЋ)	111
Од пописа преко описа до прописа – <i>Језичке доумице</i> , књига друга (ДРАГАНА НАСТАНОВИЋ)	115
Др Софија Мићић, <i>Медицински речник: енглеско-српски</i> , <i>српско-енглески</i> (ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК).....	119
<i>Српски језик у (кон)тексту</i> (МИЛИЦА МАРЈАНОВИЋ)	123
Biljana Radić-Bojanić, <i>Diskurs elektronskih časkaonica na engleskom i</i> <i>srpskom jeziku, neko za chat?!</i> (БОЈАНА МОЈСИЛОВИЋ)	129

МИЛАН ШИПКА
(Сарајево)

ВЕЛИКО СЛОВО „ИЗ ПОШТОВАЊА“

Писање великог почетног слова „из поштовања“ или „из куртоазних разлога“ један је од спорних критеријума утврђивања норми нашег правописа. Отуда потреба да се детаљно размотре отворена питања у вези са самим тим критеријумом, а још више са његовом применом у различитим случајевима који су прописани ранијим и актуелним правописним нормама. Уз критичко преиспитивање тих случајева дају се и конкретни предлози како ову материју регулисати на логичан и задовољавајући начин.

Кључне речи: правописна норма, велико почетно слово, критеријуми нормирања, поштовање, куртоазија, друштвена дистанца, системска решења.

1. У Правопису 1960 као један од три главна критеријума за писање великог почетног слова, поред властитих имена и прве речи у реченици, узете су и „речи из поштовања“. Под тај критеријум подведена су два случаја: прво, заменице *Ви (Вас, Вам...)* и *Ваш (Вашег, Вашем* итд.) и, друго, „називи живих поглавара држава када се не спомињу њихова имена ...: *Председник, Краљ, Султан, Шах* и сл.“.

Слично правило постојало је и у ранијим правописима на српској и хрватској страни: Белић 1950: 17 (а и ранијим: од првог издања 1923: 120, па даље) и Боранић 1947: 59 (као и ранијим издањима, још од Броза 1892, с изузетком десетог издања, Боранић 1951, где се у тим случајевима прописује употреба малих почетних слова), затим Вуковић 1952: 29, а налази се и данас у актуелном бошњачком (Халиловић 1994: 33) и свим хрватским правописним приручницима (Анић–Силић 1987: 83, Бабић–Финка–Могуш 1994: 24–25), па и најновијем (Правопис МХ 2007: 134–135), где на почетку поглавља о великом почетном слову, у тачки 186 (на стр. 119), стоји дословно овако: „**Velikim početnim slovom pišu se vlastita imena, prva riječ u rečenici i riječi kojima se izražava poštovanje**“. Исто, дакле, као и у Правопису 1960, уз небитну стилску измену задњег дела саме формулације. У Правопису 1993, међутим, то је правило доведено у питање, али се у исто време допушта и његова примена! У том, иначе вредном делу тројице аутора (М. Пешикана, Ј. Јерковића и М. Пижурце), које је по садржају и начину излагања више темељита расправа о правописним питањима него нормативни приручник, о „писању великог слова из куртоазних разлога, као израза почаст и поштовања“, речено је начелно (у т. 37) следеће:

„У ранијим правописним обичајима доста се прибегавало писању великог слова из куртоазних разлога ... То је застарео манир и данас би његова примена остављала утисак нападног графичког формализма, каткад чак и метанисања или удворништва. Куртоазну компоненту израза, кад је потребна, треба остваривати речима, не оптерећујући њоме правопис. У ствари, можемо узети да не постоји никаква правописна о б а в е з а куртоазног писања великог слова, него је то само стилистичка и појашњавајућа м о г у ћ н о с т у неким случајевима“.

Та „стилистичка и појашњавајућа м о г у ћ н о с т“ приказана је у Правопису 1993 у тачки 39 анализом неколико карактеристичних случајева, међу којима су и они који су раније били нормирани Правописом 1960. Ради потпунијег увида и каснијег критичког претреса, ево садржаја те тачке у целини:

„39. И општа, неутрална правописна норма писање куртоазног великог слова д о п у ш т а (а не прописује) у случајевима где се још довољно одржало у обичају и где има извесно рационално и функционално оправдање.

а. Најобичније је писање куртоазног великог слова у заменицама ВИ и ВАШ кад се односе на једну особу. То није само куртоазно маркирање, него се тиме ове заменице диференцирају од праве множинске употребе. У таквом случају у пословној преписци практично редовно се пише *Ви, Ваш* (за једну особу), а нема разлога да се оспорава тај обичај. Слично се може рећи и за приватну преписку, с тим додатком да није никаква грешка ни када се пише *ви, ваш*; а с друге стране, није грешка ни ако се, из стилистичких и експресивних разлога у писму напише великим словом и *Ти, Твој*. Напротив, кад се у уметничкој књижевности наводе дијалози уобичајено је да се *ви, ваш* пише малим словом и кад се односи на једну особу. Тај обичај треба поштовати, а логично га је применити и у новинарском и информативном навођењу нечијих речи.

б. Заменицу ВАШ логично је и уобичајено писати великим словом и кад се употреби у оквиру пригодне формуле која је и својим склопом куртоазна: *Ваша свейшоси, Ваше високојреосвешћенсйво, Ваша екселенцијо, Ваша висоси, Ваше величансйво* и сл. Треба допустити (као необавезно) писање великог слова и онда кад је у сличним формулама заменица трећег лица: *Његова свейшоси, Његова екселенција, Њено величансйво* итд.; тиме се доприноси уочљивости куртоазне формуле и разликовању заменице у њој од обичне, информативне употребе.

с. Кад у обраћању изостане заменица ВАШ и остане само пригодна именица у вокативу, она је довољно маркирана самим својим карактером и вокативном употребом, те нема потребе да се пише великим словом; оправдано је, дакле, писати нпр. *'Обраћам Вам се, екселенцијо, овим айелом', 'Надамо се, величансйво, да ћеише ...'* итд.

д. Именичке титуле и звања, и ако стоје уз име и ако име изостане, треба писати малим словом: *йајирјарх, йаја, реис-ул-улема, ајайлолах, йредседник, краљ, краљица* итд. Не треба, дакле, примењивати одредбу Правописа 1960 по којој *'називи живих поглавара држава када се не спомињу њихова имена пишу се ... великим словом'* (зашто би се знак поштовања ограничавао на живе?).

е. И кад се одлучимо на куртоазно писање великог слова, довољно га је у једној формули једанпут написати: *Његова свейшоси йајирјарх, Свейш ојац йаја, Њено величансйво краљица Бријаније* итд. (а не: *'Његова Све-*

тост Патријарх’, ’Свети Отац Папа’ и сл.). У општем изразу, немаркираном посебном етикецијом, понављање великог слова у оваквим формулама коси се с рационалним духом савременог правописа, а и с добрим укусом. Овакав поступак логично је примењивати и у скраћеницама (*Њ. св.* или *њ. св.*, *Њ. к. в.* – а не *’Њ. Св.’* и сл.).“

2. С обзиром на противречности у формулацијама које се овде износе, а и неке дискутабилне ставове, који у најмању руку захтевају критички осврт, размотрићемо неколико начелних и појединачних питања:

Прво. Треба ли, или не треба, правописним нормама о употреби великог почетног слова, па и уопште, регулисати начин писања у стилски маркираним текстовима, а у вези с тим и у којој је мери правопис „надлежан“ за стилски регистар стандардног језика у целини?

Друго. Је ли употреба заменица *ви* и *ваши* кад се односи на једно лице израз поштовања, или има други смисао, и, следствено томе, могу ли се, или не могу, те заменице подвести под правило о „куртоазном писању великог слова, као изразу почаст и поштовања“?

Треће. Треба ли, или не треба, писати великим почетним словом имена живих поглавара држава; другим речима, треба ли задржати одговарајућу норму Правописа 1960, или је дерогирати, како је то учињено у Правопису 1993?

Четврто. Да ли је „употреба великог слова из поштовања“ као један од три главна критеријума за писање великог почетног слова, одржив принцип и, ако јесте, на које се све случајеве може протезати?

У тражењу одговора на ова питања кренућемо редом.

2.1. Аутори Правописа 1993 сматрају да „правопис не одређује колико ће се писати велико слово у уметничким текстовима, кад се оно узима као експресивно или симболично средство; одступање од опште норме допустиво је и у посебним, реторички или пригодно сроченим текстовима и формулацијама“ (т. 38). И додају: „У таквим применама не оцењује се је ли писање великог слова правилно, него да ли је одступање од опште норме његовог писања стилистички умесно, а таква оцена није ствар лингвистике и правописне норме“ (ib.).

Према овом мишљењу могло би се закључити да одговор на прво постављено питање треба да буде негативан, што значи да правопис ни на који начин не би требало да регулише употребу великог слова и друга правописна питања у стилски маркираним текстовима, па би по томе књижевноуметнички стил стандардног језика, бар у великој мери, требало да буде изузет од правописног (а онда, ваљда, и граматичког) нормирања.

На први поглед тај став је сасвим логичан, али само ако се систем правописних и уопште стандарднојезичких норми лиши нормирања двојаких могућности (нпр. *Ви* и *ви* кад има значење јединине, тј. кад се односи на једно лице, исто као и могуће *џи* и *Ти*, где нема граматичких разлика), или навођења изузетака, тачније, указивања на оправдана одступања од правила, која у одређеном смислу и сама по себи јесу правила. И аутори Правописа 1993, иако у начелу истичу како „није предмет језикословног правописног нормирања писање великог слова у оним стиловима у којима се нарочита примена великог слова негује као посебна маркација изрази, као стилистичко средство да се по-

стигне посебан утисак“ (т. 38), у већ цитираној тачки 39 регулишу „куртоазну употребу великог слова“, јер то и „неутрална правописна норма“ – како кажу – „д о п у ш т а (а не прописује) у случајевима где се још одржало у обичају и где има извесно рационално и функционално оправдање“. А то „рационално и функционално оправдање“ (или само функционално, како се узме) управо и је-сте „посебна маркација израза“. Зашто онда то не унети у правопис као елемент система норми о писању великог почетног слова? Ово утолико пре што се у највећем броју таквих случајева ради о устаљеној пракси којом се допринеси разликовању експресивне „од обичне информативне употребе“. Уосталом, „куртоазна употреба великог слова“ није у Правопису 1993 и једини пример нормирања начина писања кад се ради о стилски маркираном тексту. Тако у тачки 220 б стоји:

„Потреба за изостављањем самогласника – а тиме и за писањем апострофа – посебно је честа у стиховима утврђеног броја слогова. Примера има доста у народним песмама (нпр. *Он с' обзире с десна налијево*) и код старијих песника (нпр. код Змаја: *Ал' и мене ј' мирис овај обасуо*), а у новијој поезији знатно мање“.

У истој тачки стоји и ово: „Кад двосложна замена дугог јата (*ије*) због потреба стиха постане једносложна (*је*), уместо изостављеног *и* пише се апостроф, али је допуштено и писање пуног облика, иако се он због ритма изговара без *и* (*б'јеле дворе* или *бијеле дворе*)“.

У поглављу о ијекавском и екавском наречју, у тачки 68 а, под (3), директно се указује на специфичне облике карактеристичне за стилски маркиран текст, па се каже како се „тип *йрейијецайи* може сматрати нормативно допуштеним (нпр. из експресивних разлога), поред *йрейицайи* као главне и неутралне варијанте ...“.

Овим и другим сличним поступцима у формулисању правописне норме аутори Правописа 1993 сами оповргавају начелан став да „правопис не одређује колико ће се писати велико слово (или неки правописни знак и сл. – М. Ш.) у уметничким текстовима, кад се оно узима као експресивно или симболично средство“.

Нема, дакле, разлога да се књижевноуметнички стил, где су стилски маркирани изрази веома чести, у том делу, или чак у целини, изузме од правописнога нормирања. Оно би требало да буде још потпуније и шире. Осим случајева који се означавају као *licentia poetica* (песничка слобода), међу које се убраја и изостављање великих слова, или било каквих правописних и реченичних знакова, у модерној поезији, требало би правописним нормама о писању великог почетног слова обухватити (као оправдану и допуштену могућност) и оно што се може називати *licentia graphica* (графичка слобода), тј. случајеве кад ликовни уметник решава насловну страницу књиге, па онда, из естетских разлога (јер му велика слова ремете ликовни ритам), властита имена (име и презиме аутора те књиге или име издавача и др.) обележи малим почетним словима, нпр. *мирослав крлежа*, *иво андрић* и сл. На оправданост такве слободе наши су језикословци упозоравали још пре појаве Правописа 1993. Тако Иван Клајн у раду *Правописни проблеми и недоумице* (Језички приручник 1991: 89), осврћући се на разне недоумице у вези с писањем великих и малих почетних слова, истиче:

„Треба на крају споменути и писање искључиво *малим словима*, на плакатима, шпицама, у проспектима, у насловима (нпр. у часопису НИИ), које се код нас појавило у новије време. Такво писање покаткад су жестоко критиковали они који сматрају да се тиме изневеравају правила о почетном великом слову и чак да се фаворизује неписменост. У ствари, овај графички поступак није нимало 'погрешнији' него традиционално писање натписа и наслова *искључиво великим* словима, код кога се такође губи могућност за диференцијацију почетног слова. Ако ликовни уметник, из естетских разлога, жели да натпис изради само малим словима, језикословац нема никаквих стварних основа да му то забрањује“.

Десет година раније исти аутор (Клајн 1981: 68), говорећи о тој појави, изнео је исти став:

„Pisanje naslova i natpisa isključivo malim slovima (u knjigama, časopisima, na plakatima, špicama itd.), izazvano potrebama likovne obrade teksta, sve je češće poslednjih godina kod nas i u svetu. Nema razloga da se smatra pogrešnim, kao što nije pogrešno (u istim takvim tekstovima) ni pisanje isključivo velikim slovima“.

Разлози за прихватање оваквог начина писања у назначеним случајевима образлагани су и пре Клајна 1981 (в. нпр. Шипка 1978: 69 и Шипка 1979: 111–113).

Јасно је, дакле, да и овај случај, поред осталих, треба укључити у правописне норме као једну од допуштених могућности. Утолико пре што ће на тај начин бити отклоњене критике оних „који сматрају да се тиме изневеравају правила о почетном великом слову и чак да се фаворизује неписменост“.

У нашим правописним приручницима нису у довољној мери (или нису никако) заступљени, осим књижевноуметничког, ни сви остали стилови стандардног језика, а тиме ни писмена пракса у целини. Посебно је у том смислу запостављен административни стил, који је у свакодневной писаној пракси, уз журналистички, најраспрострањенији, па не би смео да буде занемарен. Нигде се нпр. не може наћи како, с обзиром на употребу великог слова, треба писати наслове у рубрицираном заглављу табеларних прегледа и сл. А таквих случајева у административном стилу има много (опширније о томе: Шипка 1978: 67–68).

Кад се све што је овде, у овој тачки, речено сабере, може се дати јасан, недвосмислен одговор на прво питање постављено на почетку:

Правописним нормама о употреби великог почетног слова (као и правописних и реченичних знакова и сл.) т р е б а регулисати начин писања и у стилски маркираним текстовима (најчешће у књижевноуметничком стилу), што значи да је правопис „надлежан“ за стилски регистар стандардног језика у целини, па стога мора обухватати све случајеве у писменој пракси, посебно оне који могу изазивати разне недоумице приликом писања.

2.2. Као први пример „куртоазне употребе великог слова“ или „великог слова из поштовања“ сви досадашњи наши правописи, па тако и Правопис 1993, наводе заменице *Ви (Вас, Вам)* и *Ваши (Ваше, Вашем)* итд.) у значењу јединине, тј. кад се (у обраћању) односе на једно лице, за разлику од истих тих заменица у свом основном, множинском значењу, које се (у обраћању некој установи или већем броју лица) доследно пишу малим словом: *ви (вас, вам)*

и *ваш* (*вашег*, *вашем* итд.). Правопис 1960 не разликује при томе службено и приватно обраћање, односно употребу тих заменица у пословној и приватној преписци, док Правопис 1993 прави разлику између те две употребе, па констатује да се „у пословној преписци практично редовно ... пише *Ви*, *Ваш* (за једну особу)“, а у приватној „није никаква грешка ни када се пише *ви*, *ваш*“ (39 а). Насупрот томе, у Правопису МХ 2007, трећем и најновијем правописном приручнику у Хрватској, употреба великог почетног слова у овом случају ограничена је само на службену комуникацију. Такав савет налазимо и у неким приручницима на српској страни: „*Ви*, *Вас*, *Вам(а)*, *Ваш*; у пословној преписци (али не и у другим врстама текстова) уобичајено је да се пишу великим словом кад се односе на једну особу. Уп. *џи*“ (Клајн 2000: 38). У писању заменица *џи* и *џивој* Клајнов саветник следи Правопис 1993, па каже: „*ти*: према П, могућно је писање великим словом *Ти* (*Тебе*, *Теби*, *Тобом*) и *Твој* као израз поштовања, али то спада у 'лична ауторска одступања' и не регулише се општим правилима“ (н. д.: 285).

Ако се пође од чињенице да се, према доминирајућем схватању правописаца, овде ради о „куртоазној употреби“, или о исказивању поштовања или уважавања према ономе коме се обраћамо, те да се „тима (означавањем великим почетним словом – М. Ш.) ове заменице диференцирају од праве множинске употребе“, онда нема разлога да се прави разлика између приватне и службене комуникације. Логично је, дакле, да се таква употреба примени у свим таквим случајевима, без обзира на карактер комуникације, како је то утврђено у Правопису 1960.

Но, без обзира на овакав или онакав став правописаца, па и разлике у формулацијама правила којима се регулише употреба великог почетног слова у писању заменица *Ви* и *Ваш* у обраћању једном лицу, у вези с тим треба расправити два питања: прво, ради ли се у овом случају уопште о исказивању поштовања самим тим заменицама, или пак о неком што с поштовањем нема никакве везе, и, друго, како устаљену праксу таквог писања регулисати правописном нормом?

2.2.1. Уопште узев, међусобно обраћање са *ви* („персирање“) није само по себи израз куртоазije, поштовања или посебног уважавања, него знак друштвене дистанце (због разлике у годинама или у друштвеном положају, надређености у послу, одсуства присности и сл.), док је употреба заменице *џи* у таквим ситуацијама израз блискости с онима којима се на тај начин обраћамо. Има људи којима персирамо, иако их уопште не ценимо и не уважавамо, а највеће поштовање обично гајимо управо према онима с којима смо на *џи* (родитељима, браћи и сестрама, присним пријатељима, колегама на истом послу, вршњацима). Најдубље поштовање верници имају према Богу, па му се, у молитвама и иначе, не обраћају са *ви*, него са *џи*: *Боже*, *џомози!* *Сјаси нас*, *Боже!* и сл. Својевремено су се наши људи, у песмама нарочито, обраћали своме „вођи и учитељу“, маршалу Титу, такође са *џи*: *Друже Тишо*, *ми џи се кунемо!* И то је био знак посебне љубави и блискости, а не мањег уважавања. Смисао заменице *џи* у међусобном обраћању најбоље је, на себи својствен уметнички начин, изразио француски песник Жак Превр (Jacques Prevert). У његовој чувеној *Барбари*, засигурно најлепшој љубавној и антиратној песми у модерној светској литератури, стоје у српском преводу, поред осталих, и ови стихови:

*Сејши се, Барбара!
И не љући се шћо ти кажем ти.
Ја кажем ти свима које волим,
ја чак ако их никад нисам видео.
Ја кажем ти свима који ме воле,
ја чак ако их и не познајем.*

Према томе, сама граматичка форма заменица, једнина и множина за једно лице, не упућују на степен поштовања.

2.2.2. Поштовање, куртоазија или посебно уважавање исказује се управо великим почетним словом. Да је то тако, говори неколико чињеница. Прво, велико слово пише се само у директном обраћању, а не у свим случајевима кад се *ви* (*вас, вам*) и *ваши* (*вашег, вашем* итд.) односи на једно лице да би се тиме означила разлика према употреби тих истих заменица у свом основном, множинском значењу. У Правопису 1960 није изричито речено да се заменице *ви* (*вас, вам*) и *ваши* (*вашега, вашем* итд.), и кад означавају једно лице, у навођењу дијалога у књижевном делу пишу малим почетним словом. То је касније објашњено у Правопису 1993 (т. 39 а), где је истакнуто следеће: „Напротив, кад се у уметничкој књижевности наводе дијалози уобичајено је да се *ви, ваши* пише малим словом и кад се односи на једну особу“. Да је сама граматичка форма знак уважавања или поштовања, онда би се у свим случајевима кад се множински облици *ви, ваши* односе на једно лице писала великим почетним словом. А, како видимо, није тако. Друго, новији правописни приручници допуштају употребу великог почетног слова и у писању заменице *ти* (*тјебе, тебе*) и *твој* (*твога, твоје* итд.), где нема разлике у значењу; то је облик који увек означава једнину, једно лице. Тако се у Правопису 1993 истиче да „није грешка ни ако се, из стилистичких и експресивних разлога у писму напише великим словом и *Ти*“. Најновији хрватски правописни приручник још је одређенији: „У обраћању појединцу може се писати и **Ти, Твој**: *Pisao sam Ti već o tome kako sam se na prošlom putovanju sreo s Tvojim ocem u vlaku*“ (Правопис МХ 2007: 134, тачка 195). Ту граматички облик никако не може бити израз поштовања. У оба та случаја, и кад се неке обраћамо са *ти, твој* или *ви, ваши*, поштовање или посебно уважавање означава се управо великим почетним словом.

Према томе, употреба заменица *ви* и *ваши* кад се односе на једно лице није сама по себи израз поштовања; она има други смисао (в. о томе у тачки 2.2.1). Те заменице, међутим, поред оних у 3. лицу (*његов, њен*, углавном у оквиру израза који су већ и сами по себи куртоазне нарави: *Његова свейосћ, Њено краљевско величанство, Његово височанство* и сл.) могу се, као и заменице *ти* и *твој*, подвести под правило о „куртоазном писању великог слова, као изразу почаст и поштовања“, како стоји у Правопису српског језика 1993, што је у нас уобичајена и одавно уврежена пракса, па, како добро кажу састављачи тога приручника, „нема разлога да се оспорава тај обичај“ (39 а).

2.3. За разлику од претходног случаја, употреба великог почетног слова из поштовања у писању назива „живих поглавара држава када се не спомињу њихова имена ...: *Председник, Краљ, Султан, Шах* и сл.“, како је то било регулисано у Правопису 1960, нема оправдања. Аутори Правописа 1993 с правом постављају питање „зашто би се знак поштовања ограничавао на живе“, чему се може додати и питање: зашто само на поглаваре држава, а не и верских

заједница и сл.? Заправо, тако се може писати, али не „из поштовања“. Ту је, вероватно, у питању сасвим други критеријум, јер речи *Председник (Републике), Краљ, Султан, Шах*, или *Папа* и сл. не означавају само личности које су носиоци те функције него и саму функцију, односно институцију власти, па би се у том случају то могло узети као властито име. Али то питање излази из оквира ове теме, па се њиме нећемо посебно бавити.

2.4. Четврто питање постављено на почетку гласило је: „Да ли је ’употреба великог слова из поштовања’, као један од три главна критеријума за писање великог почетног слова, одржив принцип и, ако јесте, на које се све случајеве може протезати?“

2.4.1. Анализа првог примера такве употребе великог почетног слова: заменица *Ви (Вас, Вам)* и *Ваши (Вашига, Вашем* итд.), као и *Његов, Њен* (у саставу ширег израза куртоазнога карактера: *Његова светљост, Њено Величанство* и сл.), па и заменица *Ти, Твој* (в. у овом раду под тачком 2.2.2) показује да је успостављени критеријум „писања великог слова из куртоазних разлога, као израза почаст и поштовања“, с обзиром на уобичајену праксу и досадашња нормативна решења, оправдан и одржив, те да нема разлога да се оспорава. Питање је само који се случајеви могу подвести под тај критеријум.

2.4.2. Већ смо констатовали да је уобичајено, а и потврђено правописном нормом, да се у директном писменом обраћању великим словом „из поштовања“ означавају (1) личне заменице за друго лице множине кад се односе на једно лице: *Ви (Вас, Вам)* и *Ваши (Вашиг, Вашем* итд.), како се могу означаваати и личне заменице за друго лице једнине: *Ти, Твој*, и (2) присвојне заменице за треће лице једнине: *Његов, Њен* у саставу ширих куртоазних израза: *Његова светљост* (патријарх), *Њено величанство* (краљица) и сл.

Овове се, с још више разлога, могу додати сакрални текстови у којима се дубоко поштовање према Богу или божанским особама изражава на тај начин што се великим почетним словом означавају све речи које се на њих односе. Тако је, нпр., у ускршњој посланици Његове светости патријарха Павла и архијереја Српске православне цркве (из 2003), која почиње овако:

„Браћо и сестре у Господу Распетоме и Васкрсломе, драга духовна децо, Васкресење Христово видевши, поклонимо се Светоме Господу Исусу, Јединоме Безгрешноме ... као што су Му се кроз векове клањали, а и данас Му се клањају, милиони Његових ученика“.

На крају, у истом правописном маниру, стоји:

„Поклонимо се, дакле, браћо и сестре, драга наша децо духовна, Њему, Господару живота и смрги, Господу Васкрсом и Васкрситељу свеколике творевине, Који је ’хлеб живота’ што ’сиђе с неба’ и даје се ’за живот света’ ...“.

Посебан је случај такве употребе означавање великим почетним словом појединих речи којима се указује на нечије изузетне вредности достојне поштовања. И у усменом исказу може се често чути: *Био је човек с великим Ч*, а у писању, уз набрајање добрих дела, обично се на крају додаје: *Једном речи, био је то Човек!* Тај и остале сличне случајеве треба укључити у одељак о употреби великог почетног слова „из поштовања“, или, како стоји у Правопису 1993, „из куртоазних разлога, као израза почаст и поштовања“.

2.4.3. Наведени примери показују да је писање великог почетног слова „из поштовања“ у начелу оправдано и да га треба задржати као један од критеријума, али само у оправданим случајевима, међу којима су и неки који нису досад нормирани. Истина је да ће предложеним допунама овог сегмента правописа систем норми о употреби великих и малих почетних слова бити још сложенији, а већ сад је прегломазан и тежак за усвајање, па би га требало растеретити, поготово ако се узме у обзир његов конвенционални карактер без већег значаја за споразумевање у писменој комуникацији. И. Клајн је у Правопису 1960 набројао укупно педесет пет правила о употреби великог слова (рачунајући тачке и подтачке), а у Правопису 1993 тај се број попео на преко осамдесет!? Стога су оправдана настојања да се систем норми у том делу, и иначе, растерети. Ипак нема разлога да се, ради упрошћавања прегломазног система норми о употреби великих и малих почетних слова, изостављају случајеви које свакако треба нормирати да би се уклониле недоумице у пракси, међу њима и они које предлажемо. Тај део правописа може се растеретити критичким претресом, редукцијом и престилизацијом норми о употреби великог почетног слова у писању властитих имена. Али, то је посебна тема, која захтева посебну и темељиту обраду, па ће стога бити предмет наше пажње у једном од наредних радова у оквиру актуелних стандарднојезичких преиспитивања.

3. На основу свега што је речено у тачки 1. и 2. овога рада, правописна материја о којој смо расправљали могла би се у другом издању Правописа српскога језика регулисати на следећи начин, у датој или сличној стилизацији правила:

Велико почетно слово из поштовања или куртоазије

37. Према устаљеном и нормом прихваћеном обичају у српском правопису, велико почетно слово употребљава се и у посебној стилској функцији исказивања почасти, поштовања, односно нарочитог уважавања, или тек као куртоазни чин у друштвеној комуникацији.

38. Таква је употреба израз субјективнога става и ограничена је на неколико карактеристичних случајева.

а. Уобичајено је да се лична и присвојна заменица другог лица множине, кад се у директној комуникацији односе на једну особу, у номинативу и свим осталим падежима у промени пишу великим почетним словом: *Ви (Вас, Вам...)* и *Ваш (Вашиг, Вашем* итд.), као у примерима:

Поштовани госпoдине!

Примили смо Ваш допис, ња Вас у вези с њим обавештавамо ...

Цењена госпoђице Ковачевић!

Драго нам је што ће се Ваше креације њојавити на нашој модној ревизији, а посебно што што ћете и Ви лично учествовати у њој програму ...

Кад се не употребљавају у директном обраћању, као нпр., у дијалозима у књижевноуметничким делима и сл., те се заменице пишу малим почетним словом.

b. Уколико се жели исказати поштовање према блиској особи којој се обраћамо са *џи*, или посебно уважавање поводом неког успеха те особе и сл., лична заменица *џи*, као и присвојна заменица *џвој*, и то у свим облицима у којима се јављају, пишу се такође великим почетним словом: *Ти (Тебе, Теби...)* и *Твој (Твога, Твоме...), Твоја (Твоје, Твојој итд.)*, нпр.:

Драги џријатјељу!

Чесџијам Ти усјешно одбрањену докџијорску дисертџацију, која је круна Твога дугогодишњег рада у нашој науци ...

Те се заменице иначе у неутралном тексту пишу малим почетним словом, и то је најчешћи начин њиховог писања.

c. Присвојна заменица за друго лице множине (*ваш*), као и заменице 3. лица множине (*његов, њен*), у оквиру уобичајених израза којима се исказује поштовање према владарима, шефовима држава, врховним верским поглаварима, високим државним, верским и дипломатским службеницима и сл. такође се пишу великим почетним словом, у првом случају у директном обраћању: *Ваша светџостџи, Ваше краљевско величанствџо, Ваше височанствџо, Ваша екселенциџо, Ваше џреосветџиенствџо, Ваше високоџреосветџиенствџо*, а у другом кад се о њима говори: *Његова светџостџи (патријарх или папа), Њено краљевско величанствџо (краљица), Његово височанствџо (кнез и уопште члан владарске куће с неком другом титулом), Његова екселенциџа (министар, амбасадор сл.), Његово џреосветџиенствџо (владика), Његово високоџреосветџиенствџо (митрополит)* и сл. Тако се пише без обзира на то да ли се ти изрази употребљавају самостално (као у наведеним примерима), или уз имена: *Његова светџостџи џаџријарх срџски госџодин Павле, Њено краљевско величанствџо Елизабетџа II, Његово џреосветџиенствџо владика бачки др Иринеј (Буловић), Његово високоџреосветџиенствџо архиеџиској џеџињски и мџијроџолиџи црногорско-џијморске Амфилохије (Радовић)* и сл.

И кад се пишу скраћено, ове заменице означавају се великим почетним словом: *Њ. св. (ум. Његова светџостџи) џаџријарх срџски госџодин Павле, Њ. к. в. (ум. Њено краљевско величанствџо) Елизабетџа II* итд.

d. У сакралним текстовима дубоко поштовање према Богу или божанским особама изражава се на тај начин што се великим почетним словом означавају све речи које се на њих односе (именице, заменице, придеви и др.). Тако је, нпр., у овој ускршњој посланици Његове светости патријарха Павла и архијереја Српске православне цркве (из 2003):

„Браћо и сестре у Господу Распетоме и Васкрсломе, драга духовна децо, Васкресење Христово видевши, поклонимо се Светоме Господу Исусу, Јединоме Безгрешноме ... као што су Му се кроз векове клањали, а и данас Му се клањају, милиони Његових ученика ...“

„Поклонимо се, дакле, браћо и сестре, драга наша децо духовна, Њему, Господару живота и смрти, Господу Васкрсом и Васкрситељу свеколике творевине, Који је 'хлеб живота' што 'сиђе с неба' и даје се 'за живот света' ...“.

e. Речи које се односе на особу чије су изузетне вредности достојне поштовања такође се пишу великим почетним словом. Тако за некога ко се истакао хуманошћу, уз набрајање његових добрих дела, обично додајемо : *Једном*

речи, био је Човек! Да се ту пише велико почетно слово, истиче се и у усменом исказу: *Био је шо човек с великим Ч.*

4. На крају треба казати нешто и о неким појмовима и терминима везаним за случајеве о којима је овде било речи.

4.1. У Правопису 1960 стоји да је то велико слово „из поштовања“, или „из почаст“. Тако је и у већини ранијих правописа, па и у актуелном бошњачком и свим хрватским правописним приручницима, укључујући и најновији Правопис МХ 2007.

У актуелном Правопису српскога језика 1993 на почетку поглавља о великом слову не спомињу се три основна критеријума, али се уместо великог слова „из поштовања“ доследно говори о „писању великог слова из куртоазних разлога, као израза почаст и поштовања“, а у наслову тога одељка стоји: „Куртоазна употреба великог слова“.

Овде су, као што видимо, спојена два различита критеријума: једно је „куртоазија“, а друго „почаст и поштовање“, па тако испада да се у свим случајевима ради и о једном и о другом. Куртоазија је (од француског *courtoisie*) „углађеност, учтивост, лепо понашање“ (Клајн–Шипка 2007: 682). То је, дакле, нека врста бон-тона, који не мора увек бити израз стварног односа према особи којој се обраћамо или о којој говоримо, јер само поштовање у највећој мери зависи од личног става свакога од нас. Тако се онда речи које се односе на одређене личности (у директном обраћању или кад се о њима говори) могу писати великим почетним словом из стварнога поштовања према њима, али и из куртоазије, у складу с културом друштвене и вербалне комуникације, као неке врсте конвенције, што све зависи од онога који пише. Зато се у нормирању употребе великог почетног слова морају узети у обзир оба та критеријума.

Имајући то у виду, предложена формулација основног правила о употреби великог почетног слова из поштовања или куртоазије за друго, измењено издање Правописа српског језика гласи:

„37. Према устаљеном и нормом прихваћеном обичају у српском правопису, велико почетно слово употребљава се и у посебној стилској функцији исказивања почаст, поштовања, односно нарочитог уважавања, или тек као куртоазни чин у друштвеној комуникацији“.

Ту је јасно речено да је за некога то акт изражавања поштовања или уважавања, а за некога куртоазни чин. У сваком случају, било да је реч о једном или другом критеријуму, велико слово се пише, јер је тако уобичајено, и то у неким случајевима редовно, а у неким (као код *џи*, *џвој*) према процени онога који пише да ли велико слово, зависно од садржаја исказа и односа према особи којој се обраћамо, треба или не треба писати.

4.2. У Правопису 1960, кад је реч о употреби великих и малих слова, стоји „велико п о ч е т н о слово“ (истакао М. Ш.). Тако је и у осталим нашим правописним приручницима, па и најновијем Правопису МХ 2007, где већ у наслову одговарајућег поглавља стоји: VELIKO I MALO POČETNO SLOVO. У Правопису 1993 стоји само ВЕЛИКО СЛОВО (у наслову поглавља), *Куртоазна употреба великог слова* (у наслову тога одељка), а у тексту претежно „велико почетно слово“, осим у формулацији: „Велико слово пише се на почетку реченице ...“, где је одредба „почетно“ оправдано изостављена због плеоназма, а на више места и у формулацијама где за то нема никаквог оправдања.

С обзиром на то да се у правопису употреба великих и малих слова не регулише само кад је у питању почетак речи, него и у другим случајевима, као нпр. у већ поменутиим ликовним решењима насловних страница књига, на плакатама, шпицама и сл., где се цела имена пишу великим или малим словима, као и у неким скраћеницама, што би такође требало на одређен начин уврстити у ово поглавље правописа, главни наслов требало би да гласи: **Употреба великих и малих слова**, а у формулацијама у тексту где се стварно ради о почетку речи нормално је да стоји: „Великим (или: малим) почетним словом пишу се ...“ и сл.

У другом издању Правописа српског језика, поред предложених измена, допуна и престилизација (в. нарочито у тачки 3 овога рада), потребно је прецизирати и уједначити у целом тексту анализиране и друге термине који су уобичајени у правопису.

ЛИТЕРАТУРА

- Анић–Силић 1987: Vladimir Anić – Josip Silić, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, drugo izdanje, Zagreb: Sveučilišna naklada „Liber“ – Školska knjiga.
- Бабић–Финка–Могуш 1994: Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga.
- Белић 1950: Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Просвета.
- Боранић 1947: Dr. Dragutin Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, deveto preradeno izdanje, Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Боранић 1951: Dr. Dagutin Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, deseto izdanje, Zgreb: Školska knjiga.
- Вуковић 1952: D-г Jovan Vuković, *Pravopis savremenog našeg jezika, I dio: Upotreba velikog slova i složene riječi*, Sarajevo: Svjetlost.
- Језички приручник 1991: Павле Ивић – Иван Клајн – Митар Пешикан – Бранислав Брборић, *Језички приручник*, Београд: Радио-телевизија Београд.
- Клајн 1981: Ivan Klajn, *Kako se kaže – Rečnik jezičkih nedoumica*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Клајн 2000: Иван Клајн, *Речник језичких недоумица*, пето (прво ћирилично) издање, Београд: Српска школска књига.
- Клајн–Шипка 2007: Иван Клајн – Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, друго (доштампано) издање, Нови Сад: Прометеј.
- Правопис 1960: *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска.
- Правопис 1993: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурница, *Правопис српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Правопис МХ 2007: Lada Badurina, Ivan Marković, Krešimir Mićanović, *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Халиловић 1994: Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo: Preporod.
- Шипка 1978: Милан Шипка, *Употреба великих и малих слова*, Радови Одјелења за језик Института за језик и књижевност, V: Правописне теме II, Сарајево: Институт за језик и књижевност, 9–76.
- Шипка 1979: Милан Шипка, „*Licentia grafica*“, у: *Наш језик у пракси*, Сарајево: Институт за језик и књижевност, 108–110.

S u m m a r y

Milan Šipka

CAPITALIZING „OUT OF RESPECT“

As a part of his efforts to critically re-examine and evaluate current norms of the Serbian orthography, the author analyzes capitalization „out of courtesy as an expression of honor and respect“. The criterion itself has is addressed in detail, followed by the rules derived from it. A special emphasis is laid on the spelling of the pronoun *Vi* (*Vas*, *Vam*) when referring to one person. In its conclusion the paper offers proposals concerning the treatment of the addressed topic in the new edition of the Handbook of Serbian Orthography.